

szym ciągu do wykonania pozostaje zalecenie Piusa XII postawione egzegetom: „Sens teologiczny (Biblii) mają tak gruntownie wyłożyć, tak rzeczowo objaśnić i z takim zapalem wpoić, aby ich słuchacze przeżywali niejako to, co uczniowie z Emaus w spotkaniu z Chrystusem, gdy zawołali: 'Czyż serce nasze nie pałało w nas, gdy mówił w drodze i Pisma na wyjaśniał?' ”

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

BIBLIOGRAFIA

A. Polskie przekłady encykliki *Divino afflante Spiritu*

Ojca Świętego Piusa XII Encyklika o właściwym rozwoju studiów biblijnych. Przekład i komentarz ks. E. Dąbrowski, Warszawa 1946.

Przedruk w: *Nowy Testament na tle epoki*. Geografia — historia — kultura. T. II Kultura, Poznań 1958, 401—430 (wraz z załączoną bibliografią do encykliki).

Przekład: ks. Z. Wawszczak, RBL 11 (1959) 248—268.

Przekład: Pius XII, Encyklika *Divino afflante Spiritu*, w: *Breviarium fidei*. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła. Opr. S. Głowa SI i I. Bieda SI, Poznań² 1988, nr 61—68 (fragmenty)

Przekład: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*. Praca zb. pod red. J. Homerskiego, Poznań 1973 (I wyd.); pod red. J. Szlagi, Poznań—Warszawa 1986 (II wyd.).

B. Studia

Dąbrowski E., *Znaczenie encykliki Piusa XII o studiach biblijnych*, w: *Studia biblijne*, Poznań² 1952.

Levie J., *Ludzkie dzieje słowa Bożego*, tłum. z franc., Warszawa 1972, 186—249.

Ks. Krzysztof Konecki

ZASADY INTERPRETACJI TEKSTÓW EUCHOLOGIJNYCH

Teksty euchologiczne odróżniają się od wszystkich tekstów biblijnych przede wszystkim ze względu na różność swojego pochodzenia. Teksty te zostały zredagowane właśnie po to przez Kościół, by wyrazić tajemnicę jego kultu z równoczesnym uwzględnieniem warunków społeczno-kulturowych zgromadzenia, które tymi tekstami się posługuje. Euchologia różnych tradycji liturgicznych najlepiej wyraża koncepcję liturgii i jej tajemnicę.*

1. OGÓLNE ZASADY DOKTRYNALNE INTERPRETACJI

Kościół redagując teksty liturgiczne z przeznaczeniem do kultu pragnie: po pierwsze przekazać, po drugie ukazać, po trzecie spełnić i po czwarte zastosować władzę otrzymaną od Chrystusa dotyczącą zbawienia wszystkich ludzi.

Przekazać — Kościół posiada władzę sakramentalną od Chrystusa. Zbawienie dokonane w człowieczeństwie odwiecznego Słowa zawiera się i kontynuuje w dziele uświęcania, które Bóg wypełnia w nas poprzez sakramenty Kościoła. Kościół buduje się mocą Chrystusa będącą w sakramentach: „Sacramenta ordinantur, ...ad aedificationem Corporis Christi”. Ogólnie rzecz biorąc możemy za św. Pawłem powtórzyć, że celem każdej celebracji sakramentalnej lub liturgicznej jest „budowanie” wspólnoty kościelnej. Kościół rodzi się, rośnie i tworzy w łasce płynącej z sakramentów i poprzez aktualizację mocy, które z sakramentów wypływają i do których same prowadzą. Skuteczność sakramentów wynika z faktu, że w nich działa i jest obecny sam Jezus Chrystus. W nich On przedłuża swoją działalność pośrednika i zwiastuna zbawienia, i w nich Kościół doświadcza własnego zbawienia.

Każda więc czynność liturgiczna jest „przekazem”, przekazywaniem świętości Chrystusa Kościołowi, a przez niego wszystkim ludziom, którzy otwierają się na zbawcze działanie tajemnicy Chrystusa. Teksty liturgiczne, szczególnie te o charakterze eucharystycznym, zawierają i poświadczają ten stały i nienaruszalny „przekaz” zbawczej tajemnicy Chrystusa Kościołowi.

Ukazać. Kościół przekazuje wiernym dary Boże, które zostały mu powierzone ukazując równocześnie ich naturę. Dary te oczywiście nie działają na sposób magiczny, lecz domagają się ze strony człowieka wolnej akceptacji i zrozumienia. Celem szczególnym eucharystii jako rodzaju literackiego jest rzucić światło na naturę tych darów; tzn. o jakie dary chodzi, jak są one przekazywane wiernym, jaka jest władza Kościoła w ich przekazywaniu. I dlatego w tym miejscu można mówić o pouczającym charakterze tekstów eucharystycznych, który jest rozumiany jako szczególny aspekt charakteru pouczającego liturgii jako takiej. Ten element pouczający liturgii, jej cel dydaktyczny nie jest zamierzony i bezpośredni lecz podporządkowany jest bezpośredniemu celowi kultycznemu. Trzeba bowiem pamiętać, że liturgia jest czynnością witalną Kościoła. Ona to troszczy się bardziej o to, by scalić uczestników zgromadzenia, wprowadzić

* W opracowaniu referatu korzystałem w dużej mierze z art. M. Augé, *Principi di interpretazione dei testi liturgici* zamieszczonym w: *Anamnesis*, t. 1. *La liturgia, momento nella storia della salvezza*, Torino 1974, ss. 159—179.

ich w atmosferę modlitwy i oddania Bogu, niż zajmować się wyjaśnianiem różnych pojęć i nauczaniem jako takim. Można więc stwierdzić, że teksty liturgiczne wyrażają w sposób syntetyczny, powszechny i witalny, a nie systematyczny ani kompletny bożych darów, które przekazują.

Spełnić. Kościół posługuje się formułami eucharystycznymi w wykonywaniu prawdziwej i właściwej sobie władzy sakramentalnej. Dlatego są one faktycznymi elementami konstytutywnymi i decydującymi w realizowaniu znaku zbawczego: „*accedit verbum ad elementum et fit sacramentum*”. Za pomocą tekstów eucharystycznych, do których należą modlitwy eucharystyczne, formuły sakramentów, sakramentaliów oraz modlitwy i błagania, Kościół wypełnia władzę otrzymaną od Chrystusa modlenia się do Ojca w imię Jezusa.

Zastosować. Moc uświęcająca Chrystusa i Kościoła nie dokonuje się w sposób czysto abstrakcyjny w określonej czynności świętej, lecz owocuje skutecznie w danym konkretnym człowieku w zależności od jego wiary, z jaką uczestniczy w określonej celebracji. Teksty liturgiczne wyrażają i są świadectwem takiej i konkretnej aplikacji darów i dlatego są one równocześnie odzwierciedleniem okoliczności społeczno-kulturowych zgromadzenia.

2. KONTEKST BIBLIJNY I WYRAZ LITERACKI

Teksty eucharystyczne jawią się nam pod pewnym względem z jednej strony jako teksty inspirowane przez Pismo święte, z drugiej zaś strony są przybrane w szatę literacką przez określonego autora, określony czas i miejsce, w którym zostały napisane. Te dwa fakty mają wpływ nie tylko na aspekt formalny, zewnętrzny tekstów, ale mają wpływ na wyrażenie i zrozumienie treści doktrynalnej. Trzeba bowiem wiedzieć, że kontekst i wyrażenia biblijne nie figurują tylko jako świadectwo tradycji, lecz jako naturalny owoc zrozumienia, jakie Kościół posiada co do tajemnicy Chrystusa, w jego autentycznym źródle czyli Piśmie świętym. Dotyczy to przede wszystkim eucharystii liturgii rzymskiej, która charakteryzuje się oszczędnością środków wyrazu nie czyni nic innego jak tylko koordynuje, podkreśla i interpretuje orędzie tekstów biblijnych, które zajmują zawsze pierwsze miejsce.

Kościół, który kontempluje tajemnicę Chrystusa rozważając Słowo Boże, ukazuje to w swoim kulcie poprzez wyrażenia biblijne, posługując się jednak formami literackimi, dostosowanymi do zdolności percepcyjnych wiernych określonego czasu i miejsca. Używając form literackich określonego czasu Kościół nie zmierza jednak wprost do perfekcjonizmu stylistycznego. To czego ustawicznie poszukuje to

poprawna, godna forma, zrozumiała i jasno wyrażająca święte tajemnice sprawowane w kulcie.

Z tego podwójnego zamiaru rodzi się prawdziwy i właściwy styl literacki liturgii. Zauważamy to przede wszystkim w euchologii łacińskiej starych sakramentarzy rzymskich. Począwszy od IV—V wieku i następnych istnieje powszechna tradycja literacka, pewna jednolitość słownictwa, tematów; język liturgiczny, różny od języka oficjalnych dokumentów Kościoła.

J. łaciński Kościoła charakteryzuje się dość dużym rygoryzmem wobec całej terminologii wywodzącej się z kultu pogańskiego. Zostaje wyłączone ze słownictwa chrześcijańskiego wszystko to, co ma jakikolwiek związek ze znaczeniem kultycznym pochodzenia pogańskiego. I tak np. na oznaczenie modlitwy pierwsi chrześcijanie posługują się specjalnym terminem *oratio* pochodzącym od czasownika *orare*, mało używanym w języku potocznym I-go wieku.

Miłość chrześcijańska zostaje odróżniona od pogańskiego *amor* przez *caritas* lub *dilectio*. Miejsce kultu pierwszych chrześcijan nie jest nazywane *templum* lecz *ecclesia*, *dominicum*, *basilica*. Słownictwo języka liturgicznego jest więc b. bogate, choć z drugiej strony zauważamy w nim pewne wyrażenia retoryczne i stereotypowe. To wszystko sprawia, że łacina liturgiczna jest fenomenem lingwistycznym samym w sobie i musi być analizowana w kontekście języka łacińskiego chrześcijan. Stąd interpretacja tekstów euchologicznych starych sakramentarzy rzymskich, które stanowią również podstawowe źródło dla euchologii obecnego Mszału Rzymskiego wymaga specjalnej uwagi. Teksty te bowiem odzwierciedlają łacinę w zróżnicowanym walorze, chociaż zawsze ze swymi znanymi cechami, przynajmniej w czasie swojego powstania. Należy więc uważać, by nie stosować jedyne kryterium podczas analizy tych samych tekstów od momentu, w którym słowa podlegają ewolucji i nabierają różnych znaczeń w miarę upływu czasu.

3. SPOSÓB INTERPRETACJI

Przedstawivszy ogólne zasady teoretyczne interpretacji tekstów euchologicznych i ich osobliwości lingwistycznych, przechodzimy teraz do ukazania sposobu ich interpretacji.

a. Elementy przedmiotowe euchologii

Elementy przedmiotowe lub inaczej treściowe wspólne tekstom euchologicznym w pewnym sensie zależą zasadniczo od uroczystej modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianego przez Chrystusa podczas ustanowienia Eucharystii, punktu centralnego, z którego wypływa cały kult chrześcijański.

Charakter paschalny Wieczery Pańskiej jest niepodważalny. Modlitwy żydowskiego obrzędu paschalnego zachowują zasadniczo klasyczną strukturę *beraká* i w jej świetle należy interpretować błogosławieństwo Chrystusa wypowiedziane nad chlebem i kielichem. Śledząc tematykę *beraká* zauważamy, że element eucharystyczny żydowskiej uczyty paschalnej przybiera trzy fazy:

- dziękczynienie wyrażone Bogu Stwórcy, który troszczy się o cały świat i każde stworzenie z dobrocią, miłością i miłosierdziem.
- dziękczynienie wyrażone Bogu, który troszczył się i nadal troszczy się o naród wybrany (w tym momencie przewodniczący zgromadzenia błogosławił chleb i wszystko co było do spożycia podczas uczyty paschalnej)
- i wreszcie wstawiennictwo i prośba za naród, za miasto święte, za świątynię.

Gdy Chrystus celebrował swoją Paschę w ramach obrzędu żydowskiego w zasadzie przestrzega jej formy, gdy zaś idzie o treść, to daje jej czysto chrześcijańskie dopełnienie, ku któremu były zorientowane figury starotestamentalne. Naturalnie, że nie miejsce i czas wchodzić w szczegółowe rozważanie tego błogosławieństwa. Możemy jednak zrekonstruować porządek logiczny i zasadniczą treść podstawowych elementów modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianego przez Chrystusa. Są nimi:

- wspomnienia przedziwnych dzieł Bożych wraz z dziękczynieniem.
- uświęcenie darów pochodzących od Bożej Opatrzności.
- modlitwa błagalna za Kościół.

Te trzy elementy były zawsze obecne w tradycji modlitw eucharystycznych Kościoła i stanowią podstawową treść chrześcijańskiej eucharystologii. Widzimy to szczególnie wyraźnie w tekstach bardziej klasycznej tradycji rzymskiej, w której niekiedy występują one w zmienionej kolejności.

b. Elementy strukturalne eucharystologii

O ile elementy przedmiotowe są treściowym wyrazem tekstów eucharystycznych, to elementy strukturalne są formą kompozycji, w której taka treść się wyraża. Dlatego każdemu elementowi treściowemu odpowiada strukturalna forma kompozycji. Można wyróżnić następujące elementy strukturalne eucharystologii:

- inwokacja
- uświęcenie
- prośba
- zakończenie
- motywacja.

Celem zasadniczym form strukturalnych jest nadanie tekstowi euhologijnemu większej skuteczności wyrazowej. Jeśli chodzi o sposób używania i układania form strukturalnych, to w poszczególnych rodzajach formuł euhologijnych może być różny i często bywa on zależny od funkcji tekstu modlitwy. Klasyczny jednak porządek przedstawia się następująco: inwokacja, prośba, zakończenie i motywacja. Uświęcenie bywa często opuszczane.

c. Cechy stylistyczne i rytmiczne euhologii

Styl tekstów łacińskiej euhologii rzymskiej odbiega zdecydowanie od stylu łaciny klasycznej i jest językiem obiegowym epoki ze znaczącymi wpływami nowego stylu stworzonego przez chrześcijaństwo. Zwrócimy tutaj uwagę na zasadnicze ornamenty stylistyczne i ich cechy.

— *rozszerzenie* — Chodzi tu najczęściej o rozszerzenie, rozbudowanie inwokacji, która może wyrazić się w formie zdania względnie:

„Deus, qui in Filii tui humilitate iacentem mundum erexisti...”

albo w formie dopowiedzenia:

„Deus, omnium misericordiam ac totius bonitatis auctor...”,

albo w równoczesnym połączeniu obydwu form:

„Omnipotens sempiterna Deus, spes unica mundi (rozszerzenie), qui prophetarum tuorum praeconio praesentium temporum declarasti mysteria... (zdanie względne).

Należy podkreślić, że to rozszerzenie prawie zawsze zawiera elementy anamnezy, które akcentują jakiś moment lub aspekt zbawczej interwencji Boga z historią ludzkości.

— *antyteza* — Jest ornamentem stylistycznym typowym dla klasycznej euhologii rzymskiej, która polega na bezpośrednim przeciwstawieniu dwóch pojęć, celem lepszego ich uwydatnienia. Za ilustrację niech posłuży tutaj modlitwa bożonarodzeniowa pochodząca ze starej liturgii rzymskiej, której autorstwo przypisywane jest św. Leonowi: „Deus, qui humanae substantiae dignitatem et mirabiliter condidisti et mirabilis reformasti, da, quaesumus, nobis Iesu Christi filii tui divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae fieri dignatus est participes.”

— *paralelizm* — Polega na wypowiedzeniu pewnego pojęcia w dwóch różnych formach, ale równoznacznych i bardzo podobnych w swej istocie. Bardzo często spotyka się go w poetyckich tekstach Pisma świętego a także w euhologii liturgicznej.

Deus, a quo bona cuncta procedunt,
largire supplicibus tuis,
ut cogitemus te inspirante quae recta sunt,
et te gubernante eadem faciamus.

— *obfitość słowna* — Jest to tendencja do kumulacji analogicznych wyrażen, która w efekcie daje obfitość stylistyczną na pozór sprzeczną z klasyczną oszczędnością wyrażen eucharystycznej. Przykładem znanym jest tutaj pierwsza modlitwa eucharystyczna — Kanon rzymski „Haec dona, haec munera, haec sancta...” Ta forma stylistyczna jest znakiem pewnego stylu kultycznego, który liturgia rzymska odziedziczyła po religijnej mentalności przedchrześcijańskiej, a która wychodzi naprzeciw pragnieniom, aby modlitwa była możliwie jak najdoskonalsza i najpełniejsza nie pozostawiając żadnych niedomówień.

Na zakończenie tego punktu krótka uwaga co do struktury rytmicznej określanej terminem łacińskim *cursus*. Polega on na szczególnym układzie słów, celem uwydatnienia rytmu i poszczególnych pauz. Uzyskuje się to poprzez specjalną kombinację sylab długich i krótkich, akcentowanych i nieakcentowanych. Takie rytmiczne następstwo całego okresu jak rytmika pauz nazywa się *cursus*, który może być ilościowy, jeżeli rytm bazuje na ilości sylab; akcentowy, jeśli bazuje na akcencie słownym oraz mieszany, jeśli uwzględnia jedno i drugie.

Analiza struktury rytmicznej tekstów eucharystycznych wydaje się być bardzo przydatna i owocna przede wszystkim przy interpretacji tekstów starożytnych, ponieważ pomaga rozróżnić, które warianty manuskryptów są autentyczne, a które są glossą i późniejszym dodatkiem oraz prowadzi do lepszego zrozumienia dokładnej treści tekstu.

4. FUNKCJA LITURGICZNA TEKSTÓW EUCHOLOGIJNYCH

Treść tekstu liturgicznego nie może być dobrze zinterpretowana, jeśli dokonuje się w oderwaniu od funkcji liturgicznej, jaką ten tekst pełni w kontekście całej celebracji.

Jak już wspomniano wcześniej, elementy treściowe eucharystycznej liturgicznej wynikają w pewnym sensie z uroczystej modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianej przez Chrystusa podczas Ostatniej Wieczerzy. Każdy więc tekst eucharystyczny ma swój istotowo wspólny rdzeń. Taka treść wyraża się w pełni w modlitwie eucharystycznej, ale jest także obecna w innych formułach modlitewnych — kolekcie, modlitwie nad darami, prefacji, modlitwie pokomunijnej, które wyrażają ją na swój własny sposób, zależny od funkcji jaką pełnią w celebracji. Z drugiej zaś strony Eucharystia, która jest sprawowana w określonym czasie Kościoła, nie pozostaje obojętna na okoliczności społeczno-kulturowe, w których konkretny, lokalny Kościół ją sprawuje. Okoliczności te znajdują swój rezonans w tekstach eucharystycznych, które w sposób ewidentny ukazują związek sprawo-

wanego misterium z określoną sytuacją człowieka. Niemniej jednak klasyczne teksty liturgiczne, będąc naznaczone najwyższą aktualnością, w przeważającej części odznaczają się pewną ponadczasowością, która czyni je ważnymi na wszystkie czasy.

Formuły eucharystyczne chociaż z jednej strony posiadają własną funkcję a przez to samą własną osobowość wyrażeniową, nie mogą z drugiej strony być interpretowane w oderwaniu od kontekstu formularza, którego są częścią. Formularz liturgiczny z kolei jest interpretowany w szerokim kontekście tajemnicy roku liturgicznego, którego on jest szczególnym wyrazem.

Podsumowując należy stwierdzić, że wszystkie zasady interpretacji, o których mówiono powyżej, powinny być użyte w kontekście specyficznej funkcji, jaką tekst liturgiczny pełni w całej celebracji liturgicznej.

Włocławek

KS. KRZYSZTOF KONECKI

Ks. Bogusław Nadolski TChr

OBRZĘD POGRZEBU WIERNEGO ŚWIECKIEGO W OKRESIE PASCHALNYM W LITURGII BIZANTYJSKIEJ

1. OGÓLNE UWAGI

Trzeba przede wszystkim podkreślić wielką różnorodność formularzy pogrzebowych w obrządku wschodnim. W liturgiach rodziny antiocheńskiej stosuje się osobny obrzęd dla wiernych świeckich, osobny dla mnichów, prezbiterów, dzieci. W rodzinie aleksandryjskiej zaś oddzielny formularz dla zmarłych biskupów, prezbiterów, diakonów, mężczyzn, kobiet, chłopców, dziewcząt, mnichów i mniszek.

Nie we wszystkich liturgiach wnosi się zwłoki zmarłego do kościoła (chaldejczycy np. wprowadzają do kościoła tylko prezbitera; w liturgii greckiej umieszcza się otwartą trumnę w pośrodku kościoła, ale bliżej wyjścia, względnie w narteksie). W liturgii bizantyjskiej praktykuje się wnoszenie zwłok, ale nie sprawuje się Eucharystii, natomiast odbywa się Liturgia słowa Bożego i pożegnanie — Pocałunek — (*teleitaos aspasmos*). Osobliwością działań pogrzebowych w liturgii bizantyjskiej jest także wlewanie oliwy do grobu i wrzucanie popiołu ze spalonego kadzidła. Przez cały rok, nie tylko w okre-